

Kadevernieuwing Korte Kalkhaven en Binnen Walevest

Dordrecht

Een archeologisch bureauonderzoek,
begeleiding en grondboring

M.C. Dorst

Vakteam Erfgoed /
Archeologie

Gemeente Dordrecht
Spuiboulevard 300
Postbus 8
3300 AA Dordrecht
www.dordrecht.nl/archeologie

Dordrecht Ondergronds 86
**Kadevernieuwing
Korte Kalkhaven en
Binnen Walevest**

Een archeologisch bureauonderzoek,
archeologische begeleiding en grondboring

M.C. Dorst

2017

Gemeente Dordrecht
Stadsontwikkeling/Vakteam ErfgoedArcheologie

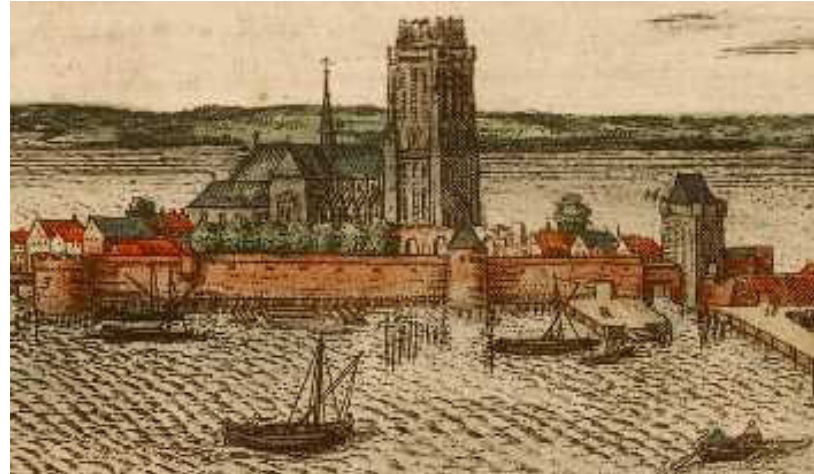
Colofon

ISSN: 1876-2379
Tekst: M.C. Dorst
Inhoudelijke toetsing: J. Hoevenberg
Redactie: J. Hoevenberg
Afbeeldingen: Gemeente Dordrecht, Vakteam Erfgoed/Archeologie,
tenzij anders vermeld.
Vormgeving: M.C. Dorst
Drukwerk: Drukkerij RAD
Uitgave: Gemeente Dordrecht, maart 2017

Gemeente Dordrecht
Sector Stadsontwikkeling / Vakteam Erfgoed / Team Archeologie
P: Postbus 8, 3300 AA Dordrecht
T: (078) 7708223
E: monarch@dordrecht.nl
W: www.dordrecht.nl/archeologie.nl / www.facebook.com/DordrechtOndergronds

© Gemeente Dordrecht, 2017

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, elektronisch databestand of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave dient men zich tot de uitgever te wenden.

Inhoud

1 Inleiding	5
1.1 Onderzoekskader	5
1.2 Administratieve gegevens	5
2. Gegevens onderzoeksgebied	7
2.1 De onderzoekslocaties en huidig grondgebruik	7
2.2 Uitgevoerde werkzaamheden	8
3. Bureauonderzoek	9
3.1 Archeologische verwachting	14
4. Doel en vraagstellingen	15
5. Veldwerk	17
5.1 Methoden	17
5.2 Onderzoeksresultaten	17
5.2.1 Onderzoekslocatie 1: Binnen Walevest 25-99	17
5.2.2 Onderzoekslocatie 2: Korte Kalkhaven 1-24	28
6. Conclusies	31
Literatuur	33
Bijlage 1: boorbeschrijving	35

De start van de werkzaamheden aan de Binnen Walevest; de sloop van de bovenbouw van de kade. In het water van de Oude Maas is de damwand te zien die een droge kuip langs de kade vormde (Foto: Vakteam Erfgoed).

1 Inleiding

1.1 Onderzoekskader

In opdracht van het Ingenieursbureau Drechtsteden is op twee locaties in de binnenstad van Dordrecht door het Vakteam Erfgoed/archeologie van de gemeente Dordrecht een archeologisch onderzoek uitgevoerd. Op de locaties zijn graafwerkzaamheden uitgevoerd in het kader van een kade-renovatie. Hierbij is de bodem tot circa 3,3 m - mv ontgraven. De verwachtingskaart van de gemeente Dordrecht geeft aan dat in de binnenstad sprake is van een zeer grote kans op aanwezigheid van archeologische waarden in de ondergrond. Om te voorkomen dat er bebouwingsresten ongedocumenteerd vernietigd zouden worden, zijn de graafwerkzaamheden begeleid. Voorafgaande aan het veldwerk is voor de twee locaties een bureauonderzoek uitgevoerd. Dit rapport beschrijft de resultaten van het veldonderzoek, waarbij bebouwingsresten en vondsten uit de 17^e eeuw – 20^e eeuw zijn gedocumenteerd.

In hoofdstuk 2 zijn de gegevens van de onderzoeksgebieden en de aard van de uitgevoerde werkzaamheden vermeld. In hoofdstuk 3 worden de resultaten van het bureauonderzoek beschreven, gevolgd door het doel en de vraagstellingen van het veldwerk in hoofdstuk 4. In hoofdstuk 5 zijn de methoden en de resultaten van het veldwerk beschreven. Ten slotte zijn in hoofdstuk 6 de conclusies verwoord.

1.2 Administratieve gegevens

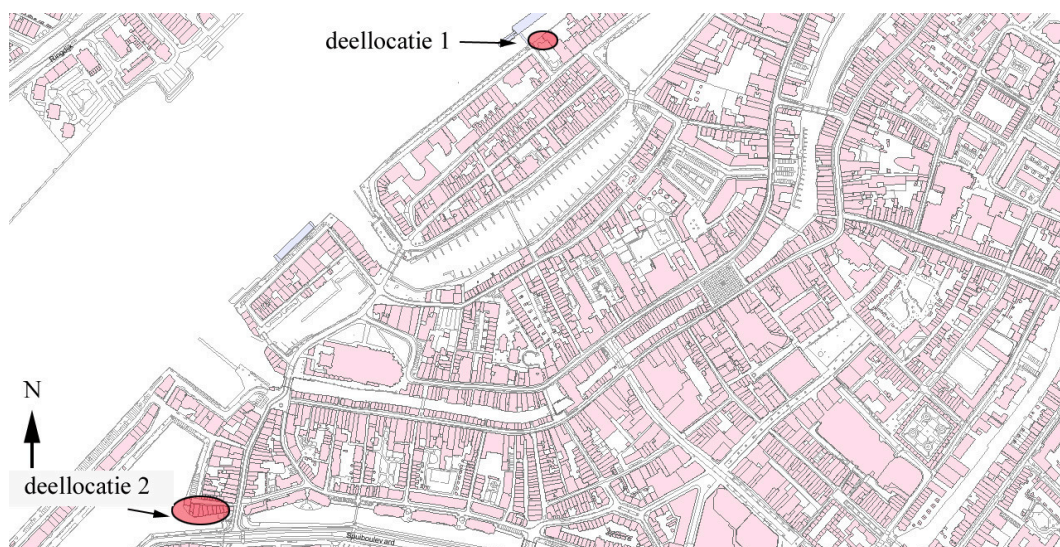
Type onderzoek	Archeologische begeleiding en boring
Gemeentelijke projectcode	1310
ARCHIS onderzoeksmeldingen Deelgebied 1: Binnen Walevest 25-99 Deelgebied 2: Kleine Kalkstraat 1, 3, 10, 12, 14, 16, 18, 22, 24	2420055100 2420047100
Archeologische periode	Nieuwe Tijd
Datum veldonderzoek	Tussen 27-08-2015 en 4-02-2017
Wijk	Historische binnenstad
Straat	Deelgebied 1: tuin/kade ten westen van bebouwing Binnen Walevest 25-99 Deelgebied 2: Kleine Kalkstraat 1, 3, 10, 12, 14, 16, 18, 22, 24
Gemeente	Dordrecht
Provincie	Zuid-Holland
Kaartblad	38C
RD-coördinaten (centrum)	Deelgebied 1: 105.120 / 425.714 Deelgebied 2: 104.685 / 425.116
Opdrachtgever	Ingenieursbureau Drechtsteden

Uitvoerder(s)	Gemeente Dordrecht, Sector Stadsontwikkeling/Vakteam Erfgoed
Autorisatie rapport	dhr. W. Zijlstra (manager Stadsontwikkeling)
Bevoegde overheid	Gemeente Dordrecht
Digitale archivering	Archief Ruimtelijke Realisatie/Archeologie (www.dordrecht.nl/archeologie) / e-depot Nederlandse Archeologie (http://www.dans.knaw.nl)
Analoge deponering	Archief Vakteam Erfgoed en het Stadsdepot Dordrecht

2. Gegevens onderzoekslocaties

2.1 De onderzoekslocaties en huidig grondgebruik

De twee onderzoekslocaties zijn gelegen in de historische binnenstad van Dordrecht (afb. 1). Onderzoekslocatie 1 betreft een deel van de tuin van het appartementencomplex Binnen Walevest 25-99, het pand van de voormalige sociëteit De Harmonie. Deze groenstrook is gelegen langs de Veersteiger. Onderzoekslocatie 2 betreft de kade achter de panden aan de Kleine Kalkstraat 1, 3, 10, 12, 14, 16, 18, 20, 22 en 24 (afb. 1 en 2).

Afb. 1. Ligging van de onderzoekslocaties in de binnenstad van Dordrecht (rood).

Afb. 2. Ligging van de onderzoekslocaties in detail. Boven: onderzoekslocatie 1 en onder onderzoekslocatie 2 (rood).

2.2 Uitgevoerde werkzaamheden

Op beide locaties is een stalen damwand voor de kade geplaatst waarna de kuip is droog gepompt. Op onderzoekslocatie 1 is de gehele kade verwijderd. Deze is gedocumenteerd en de bodemopbouw aan de hand van een bodemprofiel gedocumenteerd. Op onderzoekslocatie 2 is alleen de bestaande (sub-recente) kade opnieuw van een goede klamplaag voorzien. Hier is alleen de bodem van de haven geïnspecteerd en is het dieperliggende bodempakket door middel van een boringen gedocumenteerd. Op locatie 1 is ter hoogte van de kade een bouwput gegraven tot een diepte van 3,3 m - mv. Op deze diepte was het vlak circa 2 m breed. In zuidelijke richting is een schuin oplopend talud gemaakt met een totale breedte van ca. 5 m. In dit schuine deel zijn ook sporen waargenomen en gedocumenteerd. Nog verder in zuidelijke richting zijn nog twee sleuven gegraven tot een diepte van circa 2-2,5 m - mv. In deze sleuf wordt het ankerscherm van de nieuwe kademuur aangelegd. Ook hierin zijn sporen gedocumenteerd.

3. Bureauonderzoek

Voor beide onderzoekslocaties is een bureauonderzoek uitgevoerd, waarvan de resultaten hieronder zijn weergegeven.

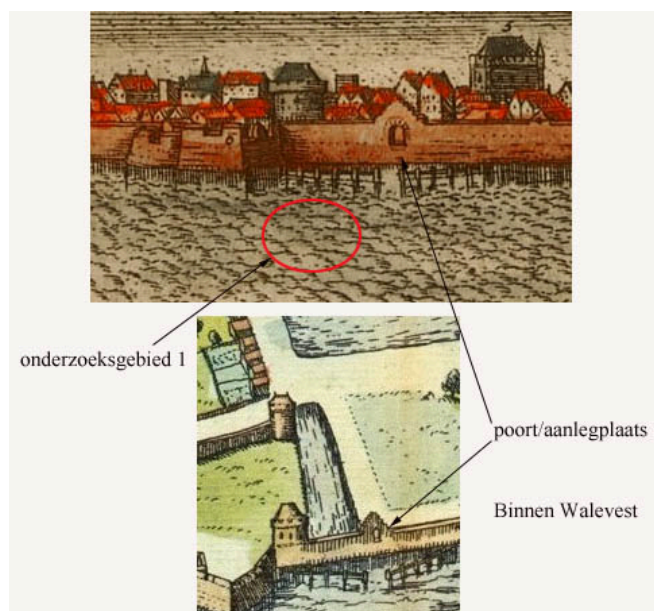
Locatie 1: Binnen Walevest 25-99

De locatie is gedurende de oudste fase van de stad nog gelegen in de Oude Maas. De stadsmuur ligt ter hoogte van de Binnen Walevest; het onderzoeksgebied ligt ten noorden van deze straat (afb. 3).

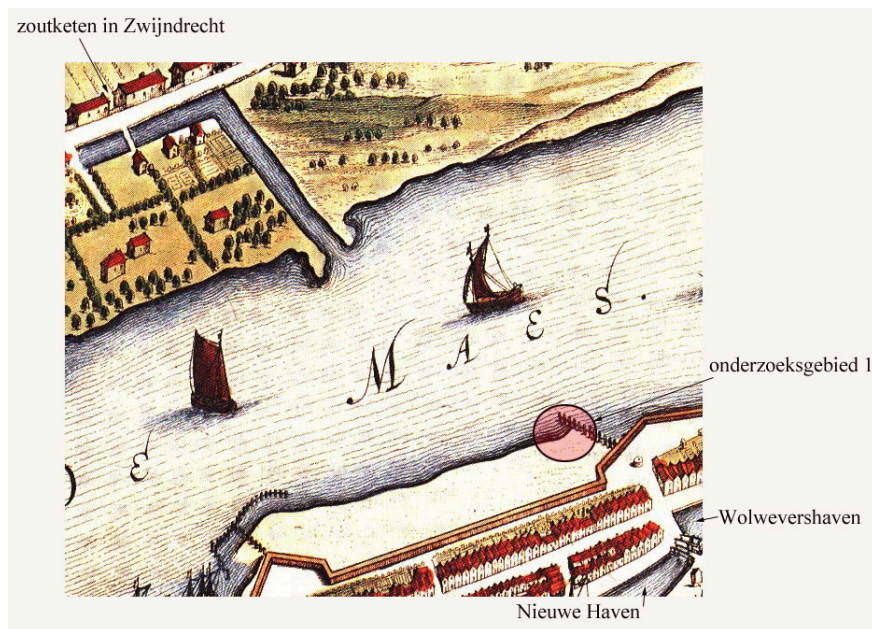
Afb. 3. Onderzoekslocatie 1 bij benadering weergegeven op een uitsnede van een tekening van Van Wijngaerde uit 1543-1560 (rood).

Vanaf de Binnen Walevest, op de locatie van het latere Vlak was een veersteiger aanwezig. De aanlegplaats van het veer is op kaarten aangegeven door middel van rij dukdalven en een poort in de stadsmuur aan het einde van het Vlak (afb. 4).

Afb. 4. Onderzoekslocatie 1 bij benadering weergegeven op een uitsnede van een kaart van Braun & Hogenberg uit 1575 (boven, rode cirkel) Onder: een uitsnede van een kaart van Braun & Hogenberg uit 1581. Op beide kaarten is de aanlegplaats van het veer als een poort weergegeven.

Dit was een schuitveer dat ook wel het sluikeveer genoemd werd. Het veer is ontstaan als verbinding tussen de zoutketen aan de Oostkeetshaven in Zwijndrecht en Dordrecht (afb. 5). De zoutopslagketen zijn rond 1570 gebouwd in opdracht van Dordtse kooplieden. Zij lieten zich rechtstreeks naar hun bedrijf overzetten waarmee het veer lange tijd als hulpveer van het officiële Zwijndrechtse veer dienst deed. Het was echter geen veer met eigen veerrechten. De naam sluikeveer ontleende het aan het *sluiken* of smokkelen van zout. Het zout was vroeger, net als de meeste eerste levensbehoeften, aan zware belastingen onderhevig. Omdat de controleurs in hun rekenkamer bij de Blauwpoort bij het officiële Zwijndrechtse veer scherp de wacht hielden, loonde het smokkelen van zout via het sluikeveer waardoor men de zoutbelasting ontdukte.¹

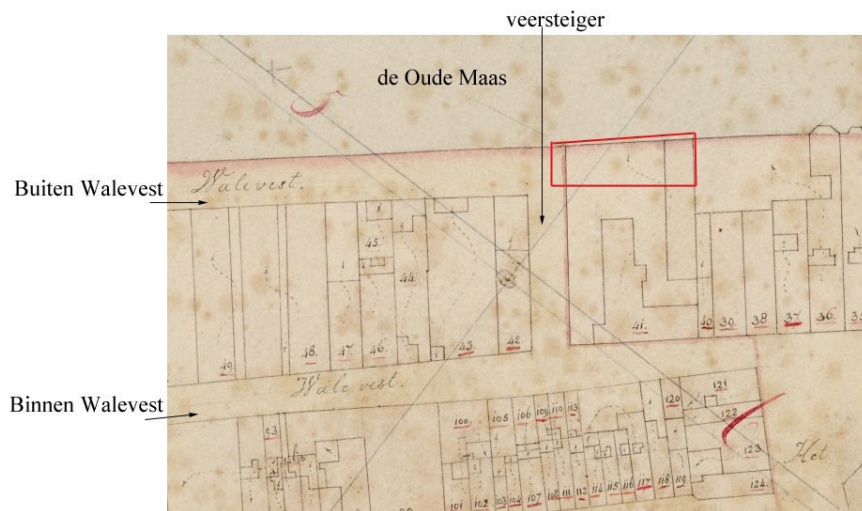
Afb. 5. Onderzoeklocatie 1 bij benadering weergegeven op een uitsnede van een kaart van Blaeu uit 1649 (rode cirkel). De Oude Maas is ter hoogte van de aanlegplaats geheel opgeslibd.

Tussen 1650 en 1660 is de opgeslibde strook grond direct buiten de stadsmuur aan de Binnen Walevest bij de stad betrokken. Hierdoor ontstaat een open kade met bomen; de Buiten Walevest. Vanaf 1704 is hier een echte kade van gemaakt: *"..nieu te maken kaaij agter de Wale-vest, langs de reviere"*. De Buiten Walevest blijft tot circa begin 19^e eeuw vrijwel onbebouwd. Opvallend is dat deze voorzien wordt van een houten kadebeschoeiing (afb. 6). De kade ten oosten van het veer, ter hoogte van het onderzoeksgebied, is wel voorzien van een beschoeiing van baksteen. Het sluikeveer naar Zwijndrecht blijft bestaan. Op het perceel van de Binnen Walevest 25-99 is een groot huis aanwezig (afb. 6, 7). Gedurende de 18^e eeuw was er in de tuin, tegen de kade een groot theehuis aanwezig. De woning was tot 1784 in bezit van de kunstverzamelaar J. van der Linden van Slingelandt. Het theehuis had via een poort/deur in de kademuur toegang tot het water. In eerste instantie was het een vrijstaand theehuis dat mogelijk in de late 18^e eeuw aan het huis is vastgebouwd (afb. 6, boven en onder). Het theehuis had ook aan de Veersteiger een toegang.

1 Lips 1974, 218.

Afb. 6. Onderzoeklocatie 1 op een uitsnede van tekeningen van A. Schouman uit 1740 (boven) en 1792 (onder). Binnen het onderzoeksgebied is sprake van een theehuis dat mogelijk in de late 18^e eeuw aan het huis aan de Binnen Walevest is gebouwd. Op de voorgrond is mogelijk het veerschuitje te zien (Regionaal Archief Dordrecht, nr. 555_14548).

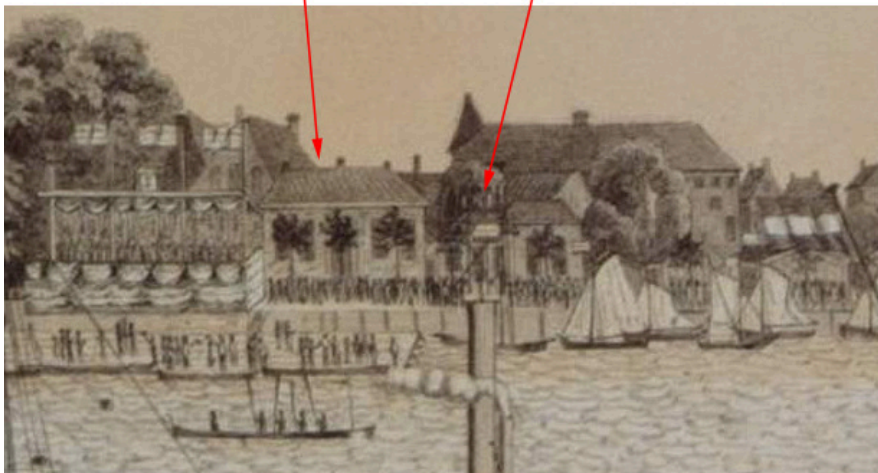

Afb. 7. Onderzoeklocatie 1 op de kadastrale minuut 1811-1832 (rood).

In 1797 werd het grote huis gekocht door de sociëteit 'De Harmonie'. Deze was, onder het bestuur van J. Rens (president), A.B. Stoop, S. de Jong van Son, D. du Bois en N. Trumpi in 1796 opgericht.

Dergelijke sociëteiten ontstonden in de 18^e en 19^e eeuw en waren plaatsen waar leden, meestal de gegoede burgerij, samenkwam. Hier konden de hoge heren zich verpozen, de plaatselijke en politieke toestanden bespreken, de nieuwsbladen lezen en ondertussen genieten van een pijp, een kopje koffie of thee of een glas wijn. Het waren besloten verenigingen die alleen voor leden toegankelijk waren (afb. 8).

oude pand van de Harmonie theehuis (?)

Afb. 8. Onderzoeklocatie 1 op een tekening van een roei- en zeilwedstrijd van de Koninklijke Nederlandsche Yachtclub op 10 juni 1848. In de Oude Maas achter de tuin van de sociëteit is een tribune met vlaggen aanwezig (Regionaal Archief Dordrecht, nr. 551_15278).

De sociëteit 'De Harmonie' is één van de oudere sociëteiten en was in eerste instantie gevestigd op de Heelhaaksdoelen in 't Hof. Op 21 mei 1808 vond de feestelijke opening plaats van het nieuwe onderkomen aan de Binnen Walevest. Op dezelfde locatie werd in 1850 een nieuw verenigingsgebouw gebouwd, waarmee een bedrag van maar liefst f 40.000 was gemoeid. Dit gebouw, naar een gewijzigd ontwerp van K.F. van Brederode uit Den Haag werd op 3 september 1851 geopend (afb. 9).

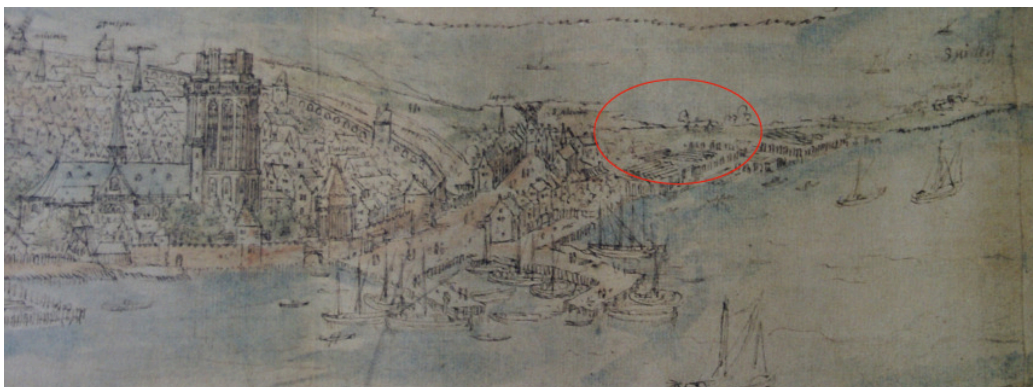

Afb. 9. Onderzoeklocatie 1 op een foto uit 1910-1921 met daarop het nieuwe pand van de sociëteit uit 1850, gezien vanaf de Oude Maas.

In de 20^e eeuw ging het sociëteitsleven achteruit. De meeste sociëteiten moesten al voor het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog liquideren en alleen 'Amicitia' en 'De Harmonie' bestonden daarna nog. In de vergadering van 23 december 1915 besloot men om een fusie aan te gaan met 'Amicitia', waarmee een einde kwam aan de 'De Harmonie'. Het sociëteitsgebouw aan de Binnen Walevest werd aan de gemeente verkocht en tot 1968 was de Gemeentelijke Kweekschool hier gehuisvest. Vandaag de dag is het gebouw in eigendom van de woningstichting Woonbron en in gebruik als appartementencomplex.

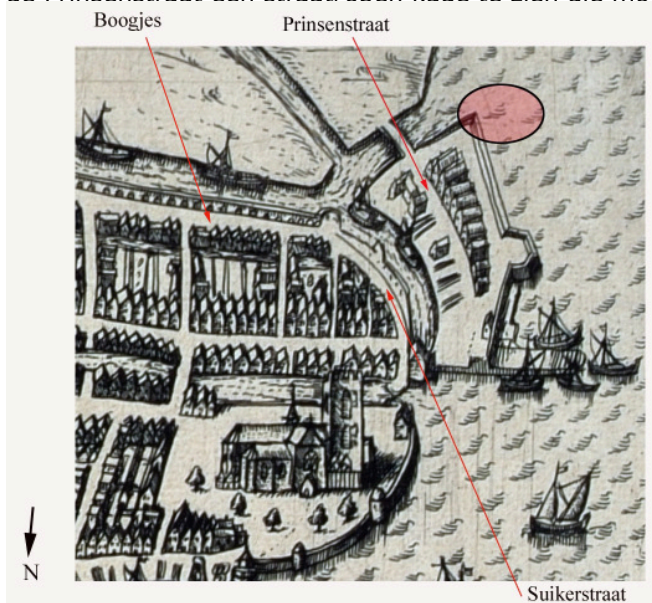
Locatie 2: Kleine Kalkstraat 1, 3, 10, 12, 14, 16, 18, 20, 22 en 24

De onderzoekslocatie is gelegen op één van de weinige plaatsen buiten de stadsmuur die waarschijnlijk niet zijn overstroomd na de St. Elisabethsvloed van 1421. Het kan echter ook zijn dat er sprake is van een al vroeg drooggeval en bebouwd gors. Op de oudste, bekende kaarten uit de 16e eeuw is hier (alweer) sprake van in cultuur gebracht land. Op de oudste kaart uit het midden van de 16^e eeuw is buiten de stadsmuur de huidige Prinsenstraat te zien met aan weerszijden huizen en aan de rivierzijde steigers en vrijstaande huizen en tuinen (afb. 10).

Afb. 10. Onderzoekslocatie 2 bij benadering weergegeven op een uitsnede van een tekening van Van Wijngaerde uit 1543-1560 (rood).

Op een kaart van Ludovico Guicciardini uit het begin van de 17^e eeuw is achter de huizen aan de Prinsenstraat een straat/open kade te zien die mogelijk omgeven was door een stadsmuur.

Afb. 11. Onderzoekslocatie 2 bij benadering weergegeven op een uitsnede van een kaart van Guicciardini uit 1612 (rode cirkel). Er is (deels) sprake van beschoeiende kade van het water dat een verbinding vormde tussen de Oude Maas en de Spuihaven.

In 1655 werd de Kalkhaven gegraven en deze dankt zijn naam aan de kalkschepen die hier lagen. De latere Kleine Kalkstraat was in deze periode nog een onbebouwde kade met, mogelijk, een stadsmuur. De naam Kleine Kalkstraat lijkt te zijn ontstaan rond het midden van de 18^e eeuw. Rond deze periode zal de kade zijn bebouwd.²

De bebouwingssituatie waarbij sprake is van huizen op de kade ten zuiden van de Kleine Kalkstraat is weergegeven op de kadastrale minuut uit de periode 1811-1832.

2 Van Baarsel 1992,57, 61.

3.1 Archeologische verwachting

Uit het bureauonderzoek blijkt dat er op beide locaties bewoningssporen uit de post-middeleeuwse periode aanwezig kunnen zijn. Op de onderzoekslocatie 1 zal gaan om achtererf (-tuin) sporen vanaf circa 1700. Op onderzoekslocatie 2 is mogelijk sprake van een kade-/ stadmuur vanaf de 16^e eeuw. Binnen de te ontgraven diepte op onderzoekslocatie 1 zullen alleen ophogingspakketten aanwezig. De dieper gelegen natuurlijke afzettingen zijn op beide locaties geo-archeologisch het onderzoeken waard. Door bevoegd gezag is geadviseerd om de ontgravingen archeologisch te begeleiden en de dieper gelegen bodem door middel van boringen te documenteren.

4. Doel en vraagstellingen

Het doel van het veldwerk was het documenteren van bebouwingssporen die door de graafwerkzaamheden zouden worden verstoord en het vaststellen van de dieper gelegen bodemopbouw. Voor het veldwerk zijn de volgende vraagstellingen geformuleerd³:

- 1. Hoe is de geologische bodemopbouw binnen de onderzoekslocaties? En wat is de relatieve datering van de afzettingpakketten?*
- 2. Zijn er (nog) bewoningssporen in de ondergrond aanwezig? En zo ja, wat is de aard en datering van deze resten? Komen de veldgegevens overeen met historische informatie op kaarten en geschreven bronnen?*

³ Plan van Aanpak, d.d. 3 oktober 2013, geaccordeerd door de bevoegde overheid.

5. Veldwerk

5.1 Methoden

De onderzoeken vonden plaats op 27 augustus 2015, tussen 19 en 21 december 2016 en 14 februari 2017. Op onderzoekslocatie 2 bestonden de werkzaamheden uit het fotograferen van de te renoveren kadebeschoeiing en het zetten van één boring in de drooggelegde haven vóór de kade. Op onderzoekslocatie 1 zijn de sloop van de huidige kade en de daarvoor benodigde graafwerkzaamheden begeleid. De omvang van de werkput was circa 15 x 6 m. De ontgravingsdiepte ter hoogte van de kade reikte tot ging tot circa 3,4 m – mv. In zuidelijke richting was sprake van een schuinoplopend profiel. Op circa 5 m vanaf de kade is tot circa 2-2,5 m – mv gegraven voor de aanleg van de trek-ankers voor de nieuwe kademuur. Van de bodemopbouw is één bodemprofiel gedocumenteerd. Alle archeologische resten die bij de graafwerkzaamheden zijn gevonden, zijn gedocumenteerd. Verschillende sporen zijn niet verwijderd. Uit enkele gesloten contexten en afzettingen zijn vondsten verzameld met als doel om dateringsgrenzen te krijgen.

5.2 Onderzoekresultaten

Hieronder worden de resultaten per onderzoekslocatie besproken. Eerst zal de bodemopbouw worden behandeld, gevolgd door de bewoningssporen en vondsten.

5.2.1 Onderzoekslocatie 1: Binnen Walevest 25-99

Bodemopbouw

Ter hoogte van kruising Veersteiger en de kademuur is de bodemopbouw tot 3,35 m – mv bepaald. In afbeeldingen 13 en 17 is een (geïnterpreteerd) geo-archeologisch dwarsprofiel op de kademuur weergegeven. De aangetroffen bodemafzettingen zijn, van beneden naar boven, in te delen in drie eenheden.

Klastisch pakket 1 (rivierafzetting Oude Maas)

De diepst aangetroffen afzetting bestaat uit een pakket lichtgrijze sterk siltige tot licht zandige klei met zwarte detritusvlekken. De top ligt op circa 1 m + NAP en de onderkant van de afzetting is niet vastgesteld. Het pakket is natuurlijke afzetting van de Oude Maas waarvan de top zal dateren uit de tweede helft van de 16^e eeuw. Klastisch pakket 1 behoort tot de Formatie van Echteld.

Klastisch- Antropogeen pakket 1 (afzettingen Oude Maas en afval-/ophogingen)

Op de bovengenoemde afzetting ligt een heterogeen pakket dat lijkt te zijn ontstaan door twee verschillende factoren namelijk enerzijds natuurlijk en anderzijds door mensen veroorzaakt. Het bestaat uit grijze, siltige tot zandige klei dat soms rommelig en kluitig is en soms licht gelamineerd. In de rommelige trajecten is lokaal veel vondstmateriaal (stadsafval) aanwezig dat is te dateren in de periode eind 17^e eeuw (afb. 12).⁴ Het pakket zal zijn ontstaan doordat men in een, door palen afgeschermd, deel van de rivier veel stadsafval heeft gedeponeerd. Dit zal sporadisch ook nog door de Oude Maas zijn overstromd. Deze activiteiten waren gepland en hadden tot doel een deel van de rivier aan te plempen en als bouwland te gebruiken. De afzetting reikte tot circa 2 m + NAP.

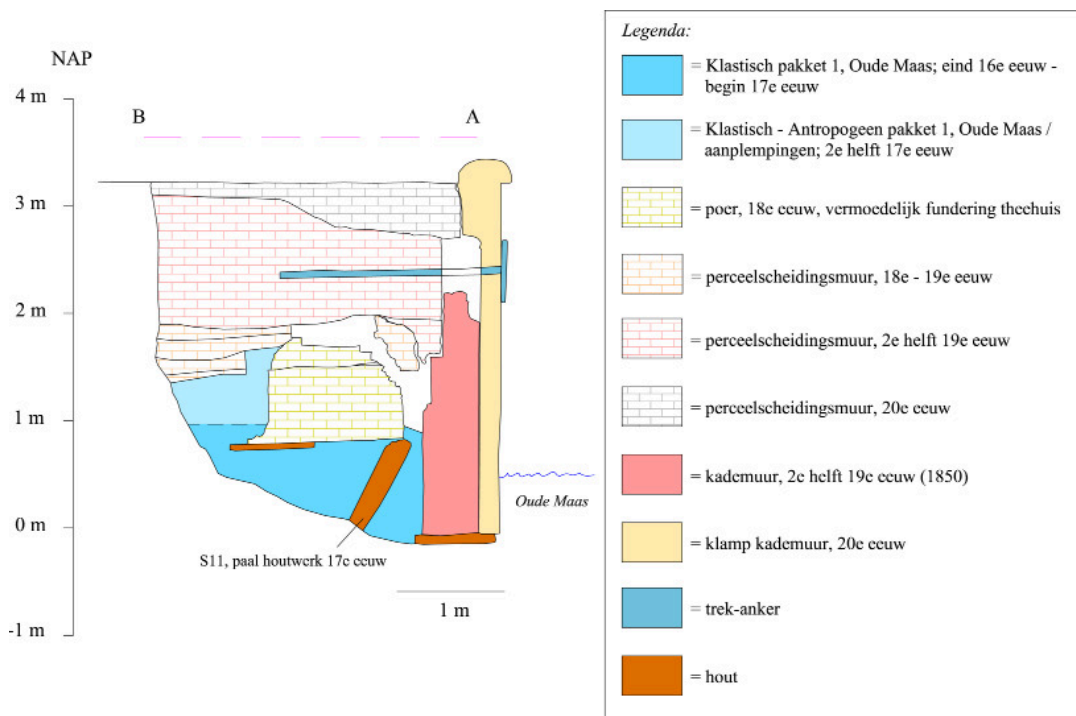
4 Vondstnummer 4, o.a. roodbakkend en witbakkend keramiek, roodbakkend Nederrijns AW, Steengoed 2 en Industrieel witbakkend keramiek. Enkele pijpenstelen, bouw materiaal, dierlijk botmateriaal, oesters en mosselschelp.

Afb. 12. Een selectie van vondsten uit klastisch-antropogeen pakket 1, waaronder keramiek, glas, pijpvaard tabakspijpen en een knikker van keramiek.

Antropogeen pakket A

Toen het gebied hoog was opgeslibd/opgehoogd, werd het gebied verder opgehoogd. De ophogingspakketten hier achteraan tegen de kademuur dateren uit de periode 18^e – 20^e eeuw.⁵ De top van het 19^e – eeuwse ophogingspakket (= voormalige looppniveau) ligt tussen ca. 80 en 90 cm – mv (2,4 - 2,3 m NAP).⁶ De bovenste 80 á 90 cm zijn opgebracht in de 20^e eeuw.

Afb. 13. Geo-archeologische interpretatie van het bodemprofiel op de onderzoekslocatie Binnen Walevest 25-99. Voor de locatie van het bodemprofiel, zie afb. 14.

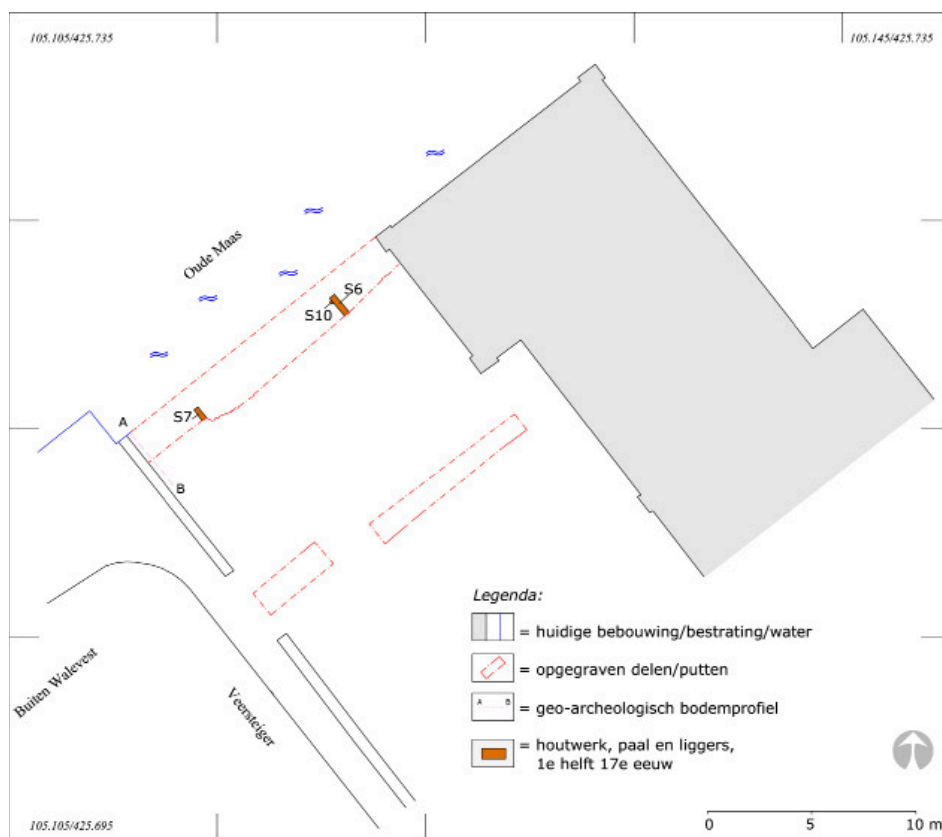
5 Deze zijn niet te zien in de afgebeelde profieltekening. Het betreft het traject waarin zich de meeste van de perceelscheidingsmuren zich bevinden.

6 Gebaseerd op de toppen van enkele sporen (o.a. deksel van put S5) uit de 19^e eeuw.

Archeologie

Er zijn archeologische resten aangetroffen uit de perioden 17^e – 20^e eeuw. Het gaat om palen, muren, een riool, een bezinkput, een waterput en de kademuur.

Fase 1 (2^e helft 17^e eeuw)

Afb. 14. De sporen uit de oudste fase, de 17^e eeuw; palen en liggende balken.

Palen en balken

In de diepst gelegen bodempakketten zijn zware palen en balken aangetroffen.⁷ De hoogste punten hiervan lagen rond de overgang tussen de natuurlijke afzettingen van de Oude Maas en het pakket dat bestaat uit antropogene aanplemningen en natuurlijke afzettingen van de rivier. In het noorden is sprake van een zware rechthoekige paal (S10) met daar tegenaan gelegen een (hergebruikte) vierkante balk (S6) die aan de punt was afgerond (afb. 14 en 15). Er is geen vorm van bevestiging tussen beide aangetroffen. Wel moet worden opgemerkt dat de punt was afgezaagd; de balk was oorspronkelijk langer en er kan dus wel een (ijzeren) trek-anker van een oudere kademuurfase aan bevestigd zijn geweest. De balk lijkt te zijn neergelegd op (bijna) droge grond voordat het bovenliggende Klastisch- Antropogeen pakket 1 is afgezet. Op circa 7,5 m ten zuiden hiervan was een vergelijkbare balk aanwezig (S7). De aanwezigheid van een paal die de balk zekerde is niet vastgesteld. Geheel in het zuiden was op dit niveau ook nog een zware paal aanwezig (profielwand, afb. 13, S11). Waarschijnlijk had deze dezelfde functie als bovengenoemde palen/balken. Het is echter ook mogelijk dat deze aangebracht als funderingspaal voor de hierop gelegen poer van het 18^e – eeuwse theehuis. De hoogteligging van de top komt wel overeen met die van de palen/balken. De functie van dit houtwerk is niet met zekerheid vastgesteld. Vooralnog wordt het geïnterpreteerd als een constructie die is aangebracht in de Oude Maas met als doel slib te vangen en vast te houden en als kistwerk om aanplemningen met grond en stadsafval vast te houden. Op deze wijze kon men land aanwinnen op de rivier.

7 Spoornummers S6, S7, S10 en mogelijk S11. Top van palen en balken rond 1-1,17 m – NAP.

Deze houtconstructie is te dateren in de 17^e eeuw.⁸

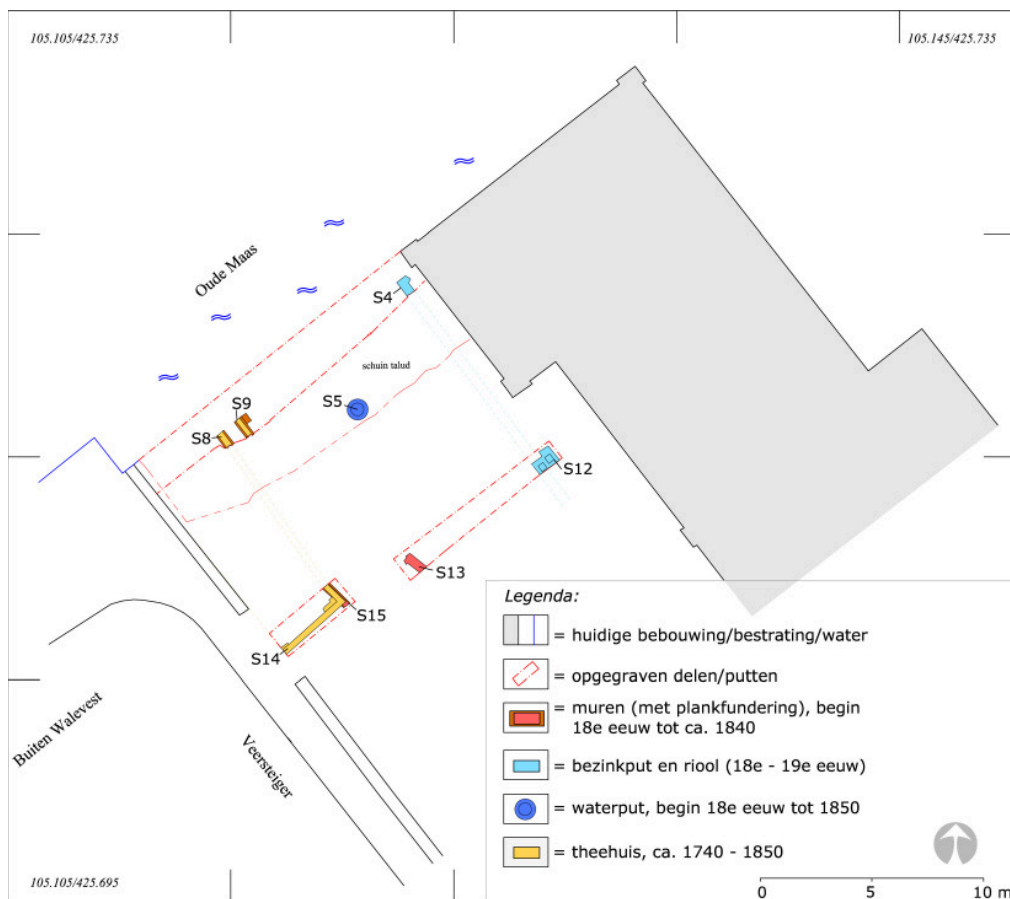

Afb. 15. De paal met naastgelegen balk (S10 en S6); onderdeel van het, vermoedelijke, 17^e -eeuwse kistwerk in de Oude Maas met als doel grond te vangen en vast te houden om land aan te winnen. Links: gezien in zuidwestelijke richting en rechts in noordoostelijke richting. Daarvoor zijn de funderingsresten te zien van de (gesloopte) kademuur.

Fase 2 (begin 18^e eeuw – 1850)

Uit deze fase zijn (huis- en perceelsscheidings)muren, funderingen van het theehuis, een riool en bezinkput en een waterput gevonden. Het gaat om resten in de tuin van het 18^e -eeuwse huis aan de Binnen Walevest.

⁸ Op basis van de stratigrafische positie en vondsten in de grondmatrix is de constructie relatief te dateren. Een dendrochronologische datering is daarom niet uitgevoerd.

Afb. 16. De sporen uit de tweede fase, de 18^e eeuw tot 1850; muren, een riool en bezinkput, een waterput en de funderingen van het theehuis.

Muren (1^e helft 18^e eeuw tot ca. 1840)

Er zijn twee oudere muren aangetroffen die dateren uit de periode begin 18^e eeuw tot circa 1840 (afb. 16, S8 en S13). Het betreft muren die haaks op de Oude Maas en het 18^e -eeuwse pand aan de Binnen Walevest staan.⁹ Aan de westzijde van muur S13 was een puinlaag aanwezig waarin onder andere een tegel met blauwe, centrale bloem-in-vaasdecoratie en in de hoeken Franse lilies. Deze kan gedateerd worden in de periode 1620-1660.¹⁰ Het kan hier gaan om een opgevulde kelder. Deze bouwresten hebben mogelijk deel uitgemaakt van een fase van het grote huis dat aan Binnen Walevest stond. Mogelijk kan deze (deels) dus toch dateren uit de 17^e eeuw.

Perceelscheidingsmuren

In het zuidwesten waren verschillende fases van de perceelscheidingsmuur met de Veersteiger aanwezig (afb. 13 en 17).¹¹

9 S8, 30 cm breed, onderzijde muur op 0,8 m NAP staat op plankfundering. Rood/oranje baksteen 18x9x4,5 cm, bovenste (2^e fase = theehuis) lagen gele baksteen 17x8x4,5 cm. S13, rode baksteen 20x10x5 cm, onderkant niet gezien.

10 Pluis 1997, 435, tegel A.05.08.23 (het gaat echter om een variant hiervan).

11 Afb 13 en 17, Poer = gele baksteen 15x7x4,5 cm. Vertande voet perceelsmuur 18^e eeuw = rode/gele baksteen 18x8,5x5 cm. Perceelsmuur 2^e helft 19^e eeuw = rode/gele baksteen 17,5x8x4/4,5 cm (laag kop/laag strek, staand verband).

Afb. 17. Het zuidwestelijk bodemprofiel met daarin een poer S3 (van het theehuis) en verschillende fases van jongere perceelscheidingsmuren langs de Veersteiger/Buiten Walevest (zie ook afb. 13).

Funderingen van het theehuis

In de noordwestelijke hoek van de tuin zijn de resten aangetroffen van het theehuis dat te zien is op afbeeldingen vanaf circa 1840. De funderingen bestaan uit muren van gele baksteen van het formaat 15/17x7/8x4,5 cm (afb. 15, S14, S15, afb. 12, poer 18^e eeuw).¹² Op de zuidwest en zuidoosthoeken van de funderingsmuur waren zwaardere, vertande poeren aanwezig. Op basis hiervan kan ook de zware poer in het profiel tot een restant van het theehuis beschouwd worden (afb. 12). De oostelijke lengtegevel van het theehuis staat direct op de oudere muur S8. Het theehuis had een afmeting van circa 9,5x4 m en stond haaks op de (oorspronkelijke) kade, direct aan het water. Mogelijk was er aan de oostzijde nog een gang (of aanbouw) aanwezig. Dit kan opgemaakt worden uit de aanwezigheid van een steens-brede muur van gele baksteen.¹³

12 Onderkant fundering S14 op 1 m NAP, koud op ophoging.

13 S9, 17/18 cm breed op vertande voet (40 cm) op houten plankfundering (ca. 0,8 m NAP). Er was nog een deel van de plankfundering aanwezig die in oostelijke richting doorliep. Hierop was geen muurwerk meer aanwezig.

Afb. 18. De achtergevel (rechts) en deel van de oostelijke zijgevel (boven) van het 18^e -eeuwse theehuis, gezien in oostelijke richting (S14 en S15). Onder de zijgevel is de oudere muur S15-S8 te zien (rode baksteen). Onder de hoeken zijn de bredere poeren te zien.

Riool en bezinkput

In het noorden van het plangebied was een overkluisd riool aanwezig.¹⁴ Deze liep haaks op de kademuur en het zal een afvoer zijn geweest vanuit het voormalige 18^e – 19^e -eeuwse huis aan de Binnen Walevest naar de Oude Maas. Het gaat om een overkluisd riool van gele bakstenen met een formaat van 17x8x5 cm. De rioolbodem bestaat uit grijze plavuizen van keramiek met een formaat van 22x22x3,5 cm. Het riool is gefundeerd op planken. Bij de aanleg van de nieuwe kademuur (1850) is een nieuwe uitlaat van dit riool door/in de fundering van de kademuur aangelegd. Het had dus waarschijnlijk nog een functie in het nieuwe onderkomen van de sociëteit (afb. 19). In de opvulling van het riool ter hoogte van de uitlaat zijn verschillende vondsten gedaan. Alle vondsten dateren uit de 18^e en 19^e eeuw (afb. 21).¹⁵ Een stukje zuidelijker was een bezinkput aanwezig (afb. 16, S12, afb. 20 bezinkput). Deze is gemaakt van gele baksteen met een formaat van 17x9x5 cm. De put kwam (vertrapt) uit op een diepergelegen riool; zeer waarschijnlijk het verlengde van bovengenoemd riool S4. In het eerste deel van de bezinkput waren twee bodemniveaus aanwezig. De oudste en onderste bestond uit een ongeglazuurde rode plavuis en de tweede bestond uit gele baksteen (afb. 20).

14 Spoor S4, Top riool op ca. 0,22 m + NAP, rioolbodem ter hoogte van uitlaat op 0,43 m – NAP.

15 Vondstnr. 5, o.a. roodbakkerend en witbakkerend keramiek, steengoed 2, faience, glas van glazen flessen, enkele pijpenstelen, bouw materiaal, dierlijk botmateriaal, oesters en mosselschelp.

Afb. 19. Links: het riool S4 gezien vanuit de rivier in de richting van het huis aan de Binnen Walevest. Rechts: het riool met restanten van de nieuwe doorgang in de kademuur van (vermoedelijk) 1850; de restanten van de overkluizing met fabriekssteen en de zwarte verkleuring geven de nieuwe uitlaat aan.

Afb. 20. De bezinkput S12, gezien in oostelijke richting, onderin de tweede stortpijp is het water in riool S4 te zien. In de eerste stortpijp zijn de twee bodemniveaus te zien.

Afb. 21. Een selectie van vondsten uit het riool S4 waaronder fragmenten van keramiek vaatwerk, glazen flessen, pijpenstelen en voedselresten; dierlijk bot en oester- en mosselschelp.

Waterput

Ten oosten naast het theehuis was een waterput aanwezig.¹⁶ In de put waren, aan de zijde van het huis aan de Binnen Walevest, drie loden aanvoerpijpen aanwezig (afb. 22). De put had geen opbouwwerk maar was voorzien van een gedecoreerde afsluiting dat aan het maaiveld zal hebben gelegen. Het zichtbare deel van de putdeksel was gelegd in een decoratief keperverband (afb. 22). In de put stond water en de inhoud is niet onderzocht aangezien het dieper gelegen deel niet is verstoord. Deze waterput behoorde bij het huis aan de Binnen Walevest en zal in gebruik zijn geweest gedurende de 18^e eeuw tot de sloop in 1850.

Afb. 22. Links: de destijds zichtbare putafsluiting met bakstenen in een decoratief keperverband. Rechts: de binnenzijde van de waterput met de drie loden aanvoerleidingen, gezien in de richting van het huis aan de Binnen Walevest.

¹⁶ Spoornr. S5. Diameter 1 m, gele baksteen 16x8x4 cm. Top deksel op 2,3 m + NAP.

Fase 3 (de periode van de (nieuwe) Sociëteit De Harmonie, 1850 – 1915)

Afb. 23. De sporen uit de derde fase: een nieuwe kademuur en onbekende fundering.

Het belangrijkste element uit deze periode betreft de kademuur (afb. 23, S1). Deze is gemaakt van rode bakstenen met een formaat van 23x10x5,5 cm. De homogene samenstelling doet een "fabrieksmatig" productie vermoeden en kan dan ook gedateerd worden vanaf circa 1850. Het lijkt erop dat voorafgaand aan de bouw van het nieuwe onderkomen van de sociëteit De Harmonie eerst een nieuwe kademuur is aangelegd. Eén van de redenen hiervoor zou kunnen zijn dat de watergevel van het nieuwe pand op de kademuur is geplaatst en hiervoor dus vermoedelijk gekozen is voor een stevige, nieuwe kademuur. De oudere, (eind 17e – begin 18e – eeuwse) kademuur was dus al niet meer aanwezig. De onderkant van de kademuur lag rond 0 m NAP (3,28 m – mv) en had een breedte van ca. 50 cm. Aan de waterzijde was een jongere, vermoedelijk 20^e – eeuwse klamplaag van gele en rode baksteen aanwezig. De kademuur stond op ca. 80 cm brede planken van naaldhout met daaronder ingeheide palen en planken. De rij liggende planken waarop de muur stond, rustte op een enkele rij ronde en vierkante palen met aan weerszijden een nagenoeg aaneen staande, ingeheide rij planken. Deze was aan de waterzijde nog versterkt door een rij zware, vierkante palen die om de 80 – 100 m waren ingeslagen. In de plank waren uitsparingen gemaakt om steviger tussen de koppen van deze palen te kunnen worden gezekerd (afb. 24). Het is aannemelijk dat de ingeslagen palen en planken (deels?) behoort tot de oudere (17^e – 18^e – eeuwse?) kademuurfase. De rij houten planken waarop de midden 19^e – eeuwse muur staat zal naar verwachting uit dezelfde periode als de muur dateren.

Afb. 24. Links: de kademuur als watergevel van de sociëteit uit 1850. Onderaan de muur is nog uitgang van het riool S4 te zien. Daarvoor de houten plank waarop de kademuur stond met aan de waterzijde de zware ingeheide palen waarbinnen de plank gezeerd was. Rechts: De houtfundering onder de planken; een dubbele rij ingeheide planken met daartussen een enkele rij palen. Dit funderingshout kan (deels) dateren uit de oudere (17^e -18^e -eeuwse) fase van de kademuur.

Hoger gelegen in het bodempakket was een restant van een (muur)fundering aanwezig (afb. 23, S2).¹⁷ Mogelijk gaat het om de fundering van een tuinmuurtje. Het spoor dateert uit de periode van de midden 19^e -eeuwse sociëteit of later.

Uit de hoogste ophogingslagen (19^e - en 20^e eeuw) zijn enkele vondsten aangetroffen.¹⁸ Hieronder zijn fragmenten keramiek waaronder de bakselsoorten steengoed 2, Europees porselein en industrieel witbakkend aardewerk. Het gaat onder andere om resten van een bord, kopjes, een mogelijk deksel van een theepot en een kan (afb. 25). Deze dateren uit de 19^e en 20^e eeuw. Het is niet met zekerheid te zeggen of het (ten dele) gaat om resten van de inventaris van de sociëteit. Daarnaast zijn er ook verschillende voorwerpen aangetroffen die als decoraties in de tuinen van de bewoners van het pand Binnen Walevest 25-99 stonden. Het betreft fragmenten van keramieken sculpturen en een houten vogel die dateren uit de 20^e eeuw (afb. 25).

Afb. 25. Links: keramiek uit de hogere ophogingslagen dat dateert uit de 19^e en 20^e eeuw. Rechts: keramiek sculpturen en een houten vogel, tuindecoraties van de 20^e eeuwse bewoners van de Binnen Walevest 25-99.

17 Spoor nr. S2, top op 2,6 m NAP (65 cm – mv). 3 rijen dik; onder 2 lagen rood/oranje baksteen 23x10,5x5 cm en bovenste laag gele baksteen 16x8x4 cm.

18 Vondstnummer 1.

5.2.2 Onderzoekslocatie 2: Kleine Kalkstraat 1, 3, 10, 12, 14, 16, 18, 20, 22 en 24

Bodemopbouw

Achter het pand Kleine Kalkhaven 10 is in de deels droog gelegde haven één boring gezet (afb. 26). Voor de locatie van de boring, zie afbeelding 2. De boring is doorgezet tot in het Hollandveen Laagpakket, tot een diepte van 5,3 m – NAP (ca. 7,6 m – straatniveau). De aangetroffen bodemafzettingen zijn, van beneden naar boven, in te delen in vijf eenheden.

Organisch pakket 1 (Hollandveen Laagpakket)

Het diepst aangeboorde pakket bestaat uit bruin, lichtkleilig veen met wortelhout. De top van het veen is (licht) geërodeerd aanwezig op 4,57 m - NAP. Deze erosie kan zowel veroorzaakt zijn tijdens het ontstaan van de Oude Maas (ca. 1135-1170) als door het ontstaan van het Bergsche Veld (vanaf 1421-1424). Organisch pakket 1 betreft het Hollandveen Laagpakket dat wordt gerekend tot de Formatie van Nieuwkoop.

Klastisch pakket 1 (Oude Maas / Merwededek)

Op het veen is een pakket grijsbruine, siltige/zandige klei aanwezig. De onderste trajecten zijn siltig en gelamineerd (detrituslensjes) en het jongste traject zandig met dunne zandlensjes. Op de overgang tussen beide trajecten was een mestige laag aanwezig. De top van deze afzetting ligt op 3,7 m – NAP en het heeft een dikte van 88 cm. Het pakket is vermoedelijk een afzetting (in de oeverzone) van de Oude Maas, maar het bovenste traject kan ook behoren tot het Merwededek. De diepere trajecten zijn dus mogelijk te dateren tussen circa 1170 en 1421. Het jongste traject dateert mogelijk uit de periode 1421 – circa begin 16^e eeuw. De afzetting wordt gerekend tot de Formatie van Echteld.

Klastisch pakket 2 (slikken/schorren Bergsche Veld)

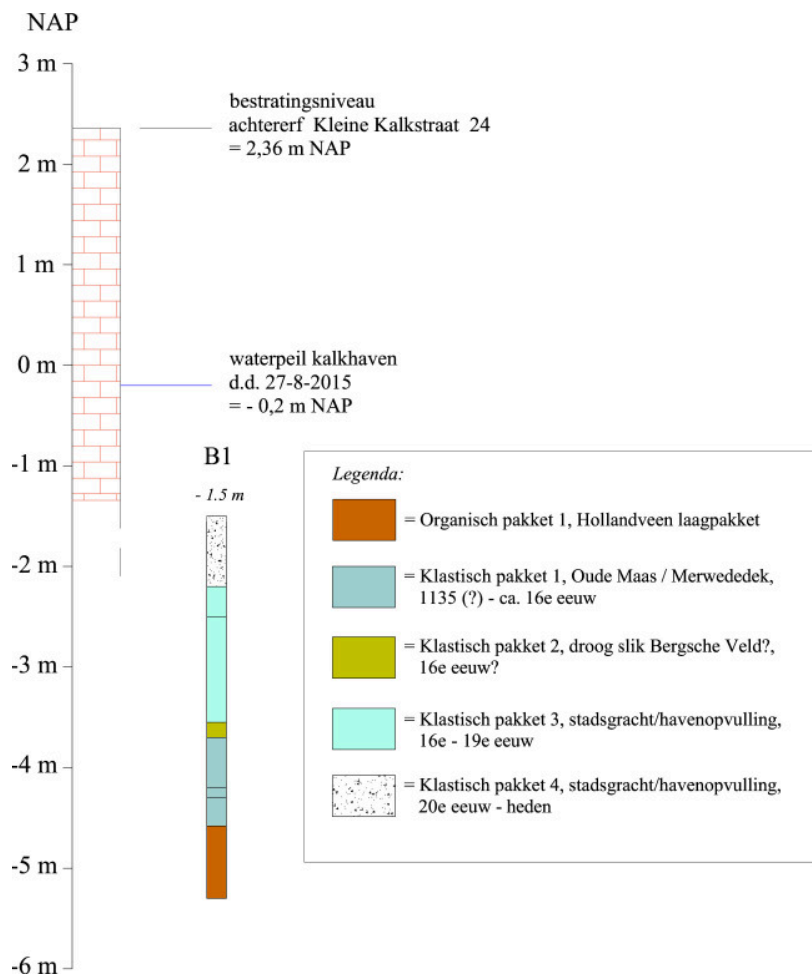
Dit is waarschijnlijk een droge afzetting/fase in het Bergsche Veld. Het pakket bestaat uit bruin kleilig zand met wat zoetwaterschelpresten, keramiek/baksteenpuntjes en houtresten. De top van deze afzetting ligt op 3,5 m – NAP en het heeft een dikte van 15 cm. Het kan geïnterpreteerd als een (restant van een) droog slik in het opgeslibde schorren- en slikkengebied van het Bergsche Veld. Op kaarten uit het midden van de 16^e eeuw is te zien dat dit gebied alweer drooggevallen is.

Klastisch pakket 3 (stadsgracht/havenopvulling 16^e – 19^e eeuw)

Klastisch pakket 3 bestaat uit (licht)grijs, kleilig zand/zandige klei met spelhoutlensjes. Hierin zijn zoetwaterschelpen, houtresten en keramiek/baksteenpuntjes aanwezig. Dit is waarschijnlijk een opvulling van de (verlengde) stadsgracht en, vanaf 1655, de Kalkhaven. De top van deze oudere havenopvulling ligt op 2,2 m – NAP en het heeft een dikte van 135 cm. De afzetting wordt gerekend tot de Formatie van Echteld.

Klastisch pakket 4 (havenopvulling 20^e – heden)

Dit is het jongste opvullingspakket in de haven en is te dateren in de 20^e en 21^e eeuw. Het bestaat uit zwart, zeer zandige klei met zeer veel bouwpuin en glas. Dit is mogelijk opzettelijk gestort om de kademuur tegen golfslag te beschermen.

Afb. 26. Geo-archeologische interpretatie van het bodemprofiel in de Kalkhaven op basis van boring 1.

Archeologie

Op de onderzoekslocatie 2 zijn geen archeologische waarden waargenomen of vondsten verzameld.

6. Conclusies

Tussen 27 augustus 2015 en 14 februari 2017 zijn op twee locaties in de binnenstad van Dordrecht graafwerkzaamheden tijdens een kadeherstel begeleid. Het gaat om een locatie in de tuin van het appartementencomplex Binnen Walevest 25-99 en de kade achter de panden aan de Kleine Kalkstraat 1 – 24. Ten aanzien van de geformuleerde vraagstellingen kan het volgende worden geconcludeerd:

1. Hoe is de geologische bodemopbouw binnen de onderzoekslocaties? En wat is de mogelijke datering van de afzettingpakketten?

In het onderzoeksgebied Kleine Kalkstraat is dieper gelegen een veenlaag aanwezig dat behoort tot het Hollandveen Laagpakket. De top is licht geërodeerd en hierop is (mogelijk) nog een komafzetting van de Oude Maas aanwezig. Het kan echter ook deel uitmaken van afzettingen van het Bergsche Veld en dus afgezet zijn ná 1421. Vanaf circa het midden van de 16^e eeuw is hier weer sprake van drooggevallen schorren en slikken. In/op deze afzettingen is ook antropogeen afval aanwezig. Dit pakket is later (vóór of rond 1655) vergraven tijdens het doortrekken van de stadsgracht en Kalkhaven. De jongste bodempakketten bestaan uit havenopvullingen die dateren uit de periode 17^e – 21^e eeuw.

In het onderzoeksgebied Binnen Walevest bestaat de diepst waargenomen afzetting uit natuurlijke afzettingen van de Oude Maas. De top hiervan zal dateren uit de tweede helft van de 16^e eeuw. Hierop ligt een bodempakket dat deels is natuurlijk en deels antropogeen van oorsprong is. Hierin is veel stadsafval aanwezig dat dateert uit de periode eind 17^e eeuw. De afzetting is gevormd door deels afzettingen vanuit de Oude Maas en deels door mensen opgeworpen pakketten grond met stadsafval. Vervolgens is het gehele gebied vanaf de 18^e eeuw verder opgehoogd zodat het voor bewoning geschikt werd. Het jongste bodempakket (ca. 90 cm) dateert uit 20^e eeuw.

2. Zijn er (nog) bewoningssporen in de ondergrond aanwezig? En zo ja, wat is de aard en datering van deze resten? Komen de veldgegevens overeen met historische informatie op kaarten en geschreven bronnen?

In het onderzoeksgebied Kleine Kalkstraat zijn geen behoudenswaardige archeologische waarden waargenomen/gedocumenteerd.

In het onderzoeksgebied Binnen Walevest zijn dieper gelegen houtstructuren aangetroffen die mogelijk gebruikt zijn om grond vast te houden. Het gaat om kistwerk dat zal zijn aangebracht in de 17^e eeuw om deze lagere delen van de rivier de Oude Maas te kunnen ophogen. Het gaat om enkele liggende en staande palen.

In het hierop aanwezige ophogingspakketten uit de 17^e en 18^e eeuw zijn bebouwingsresten aanwezig. Het gaat om muurwerk dat mogelijk deel uitmaakte van de bebouwing van het grote huis dat zuidelijker op het perceel aan de Binnen Walevest stond. Deze kan mogelijk al dateren uit de (late?) 17^e eeuw, maar aannemelijker is begin 18^e eeuw. Daarnaast zijn in de achtertuin van dit huis een riool met bezinkput, een waterput en de funderingen van het theehuis aangetroffen.

De tijdens het werk gesloopte kademuur is jonger dan werd aangenomen. De muur is opgebouwd van fabrieksmatig geproduceerde bakstenen die gedateerd kunnen worden vanaf de 2^e helft van de 19^e eeuw. Het is dus aannemelijk dat de kademuur geheel is vervangen voorafgaand aan de bouw van het sociëteitgebouw in 1850; het huidige pand Binnen Walevest 25-99.

Voor vragen over dit rapport kan contact worden opgenomen met dhr. M.C. Dorst, senior archeoloog, Vakteam Erfgoed van de gemeente Dordrecht, tel. (078) 770 4904.

Literatuur

Baarsel, M. van, 1992: *Van Aardappelmarkt tot Zwijndrechts veerhoofd: de straatnamen van de historische binnenstad van Dordrecht*. Hilversum.

Lips, C.J.P., 1974: *Wandelingen door Oud-Dordrecht*. Europese Bibliotheek, Zaltbommel.

Pluis, J. 1997: *De Nederlandse Tegel; decors en benamingen 1570-1930*. Nederlands Tegelmuseum i.s.m. Primavera Pers, Leiden 1997.

Bijlage 1: boorbeschrijving

<i>Boornr.</i>	<i>laagrens (cm - mv)</i>	<i>aard bovengrens</i>	<i>kleur</i>	<i>grondsoort</i>	<i>bijmenging</i>	<i>bijmengsel</i>	<i>bijmenging overig</i>	<i>inhoud</i>	<i>lithogen. Interpret.</i>	<i>Formatie</i>	<i>Opmerking</i>
<i>Boornr.</i>	<i>laagrens (cm - mv)</i>	<i>aard bovengrens</i>	<i>kleur</i>	<i>grondsoort</i>	<i>bijmenging</i>	<i>bijmengsel</i>	<i>bijmenging overig</i>	<i>inhoud</i>	<i>lithogen. Interpret.</i>	<i>Formatie</i>	<i>Opmerking</i>
1	0		zwart	klei	zand3			veel bouwpuin, glas	opvulling haven		recente zool
NAP	70	abrupt	lichtgrijs	klei	zand3			zoetwaterschelp, houtresten, spikkel baksteenpuin	opvulling haven		
-1,5 m	100	geleidelijk	grijs	zand	klei3		spoelhoullensjes	schelp indet, enkele baksteenpuntjes	opvulling haven		
	205	abrupt	bruin	zand	klei2			zoetwaterschelp, baksteenpuntje, houtresten	droog slik Bergsche Veld?	Echteld	lijkt "droog" pakket = geen havenvulling?
	220	geleidelijk	donkergrijs	klei	zand2		grijze zandlenzen	zoetwaterschelp, mestige laag onderin	?		droge of natte afzetting?
	270	abrupt	lichtbruingrijs	klei	silt4				Oude Maas/ Merwedek	Echteld	schone (water) afzetting
	280	abrupt	grijs	klei	silt4		bruine detrituslensjes		Oude Maas/ Merwedek	Echteld	
	308	erosief	bruin	veen	klei1			wortelhout			
einde boring	380										